

אפריקה הצפונית וחלקה בתרבות העברית

אפריקה הצפונית שמשה מאז ומעולם מדכו גדול וחשוב לספרות, לשפה ולתרבות העבריות. עוד משנת 788 לספירה הרגילה, התחילה בחיי היהודים שם תקופה של התעוררות שבה נוסדו קהילות רבות והוקמו מרכזים גדולים לתורה ישראל, לשפתו ולתרבותו.

אולם, הפריחה הזאת נפסקה מהמאה הריב-האלאה בשנים זחוק לא נוצרה שום יצירה עברית מקורית הראייה לשמה, משום שהיהדות הצפון-אפריקאית לא קבלה דחיפה מן החוץ ולא היתה מקושרת בקשרים אמיצים עם חכמי ישראל בטרינות אחדות. אחרי גרוש ספרד בשנות 1391, 1492 וגרוש פורטוגל בשנת 1496, התיישבו בטרקו קמאתים אלף נפש מהמגורשים, שהיו בולם גדולים בתורה ובמדע, ואחיהם תושבי הארץ עזרו להם להאחו בה. בין גולי ספרד שהתיישבו באלג'יריה היו גדולי תורה שטחם נזכיר את הרבנים יצחק בר ששת (תריב"ש), ר' שמעון בן צמח דוראן בפאס ובערים אחרות בטרקו, אלג'יריה וטריפוליטניה ופיחו רוח חיים בקהלותיהן, מאז, התחילו קהלות אלו לפרוח ולשגשג ויקיפו מקרבן הרבה דורות של רבנים וגאונים ומאודי עולם, מורי תורה מפורסמים, מליצים, משוררים ופיטנים עברים שספריהם בהלכה ובמחקר ובשירה משמשים עד היום מאור עינים לרבנים בתפוצות הגולה. הם חידשו את רוח התורה והיהדות בצפון אפריקה והעשירו את המחשבה העברית, עושר רב ויכניסו לתוכה את יסודות המדע להלכה ולמקצועותיו. אולם, רק מחציתה השנייה של המאה ה-17, התחילו להדפס חבורים של הרבנים בצפון-אפריקה והרבה עזרו לנח הדוסים העבריים שבליורנו, אמסטרדם וירושלים. "החררים" שבצפון אפריקה היו צרים מהכיל את כל התלמידים הצעירים שהיו מתתנכים בהם ע"י מלמדים יודעי תורה ורבנים שהרכיבו תכסה, והישיבות ובתי המדרש שהתנוססו שם היו תמיד מלאים אברכים-שוקדים על לימודיהם ועושים את תורתם אומנותם. השפה העברית תפסה מקום רחב ונכבד בלימודים והיתה שגורה בפי המתלמידים. ההשכלה העברית צדדה בכנפיה את טובי בעלי הבתים והמוחרים אנשי הרוח שעסקו באומנותם ובמסחרם ביום ויקדישו את ענות הפנאי ואת הלילות לתורה ולנכטי הרוח של האומה.

ב"חארות" (הגיטאות) של קירינאיקה, תוניסיה ואלג'יריה, וב"מלאחים" (רחוב היהודים) של מרוקו, היה אפשר למצוא משכילים עברים בקיאים בספריהם של קלמן שולמן, מאפו, סמולנסקין, סוקולוב ועוד. כי האור הגנוז של פלימת הסופרים העברים ברוסיה, היה מתגנב למבואות תאפלים ומאיר את לבות האחים הנדחים האלה. והשפה העברית היתה המקרבת את הלבבות הרחוקים ועושה אותם לאגודה אחת ולקהל עברי אחד.

וכגורלו של הספר העברי כן היה גורלו של העתון העברי. גם זה חדד לסמטאות העתיקות ביותר, לא רק של ה"מלאחים" בברכים הגדולים, אלא אפילו לכפרים נדחים וסנותקים מכל ישוב, שיעין חר לא שפתם ורגליו לא דרכה בהם מעולם. אחרי "המגיד" שתפוצתו היתה הגדולה ביותר בצפון אפריקה, היה אפשר למצוא שם גם קוראים ומנויים ל"לבנון", "הצפירה", "התבצלת", "הצק", "העולם", "החרות" ועוד.

ככפר נידח בתוך הישימון הגדול שלטריפוליטניה, מצאתי בימי נסיעתי שם בשנת תרס"ג (1923), תלמיד-חכם יהודי, קורא ותיק של העתונות העברית, שהזכיר לי מאמרים שלמים שכתבתי ב"החרות" וחזר כמעט טלה במלה עליהם, ושנן כטעט בעל-פה פרקים שלמים מ"המגיד" ומ"הצפירה" של רבי נחום, מספר

קוראי העברית בסקומות האלה היה דב מאד, כי העתונים האלה היו מביאים ליהודים את בשורת הגאולה והתחיה הלאומית ומשמשים אמצעי בטוח ומועיל לפרסום כל המתרחש בתפוצות הגולה. לצד העתונות העברית שהגיעה לצפון מחוץ לארץ, יצאה לאור גם עתונות מקומית בצרפתית ובשפה הערבית המרוברת (באותיות עבריות) שתורגמה להפצת התרבות העברית, להקנת הערכים הלאומיים לקוראיה ולהפחת רוח התחיה הלאומית — לא תסולא בפז.

בכל צפון אפריקה היו יוצאים לאור, ועוד יוצאים גם ביום, עתונים יהודים שעמדו על דמה ספרותית גבוהה, הגיבו בסגנון נאה על השאלות החיוניות שעמדו על הפרק בחיי עם ישראל לחפצותיה, תרגמו מהעתונות העברית קטעים ופרקים שלמים ממבחר פריצטס של סופרי ההשכלה וביאו לקוראיהם את בשורת התחיה. מעתונים אלה יש להזכיר את „אל צבאח“ (הבוקר), „קול ציון“, „קול ישראל“ (בערבית) „איגאליטה“, „גובל אורודי“, „לה זודאיסס תוניסין“ (בצרפתית) ועוד, בתוניסיה; „דגל ציון“, „התעוררות“ (בערבית) — בטרפולי, „אל תוריה“ (החרות) (בערבית), „רינאסימיינטו די ישראל“ (תחיה ישראל) בקסטיליניה בטנג'יר; „אוניו מרוקו“ (האחדות המרוקנית), „לאבינור אלוסטרד“ (העתיד המצודר) בצרפתית, „מרוקו“, „בולטיין די פידיראסיין זואיב“ (בצרפתית) באלג'יר, „ישראל“, „אורודי“ (השחר), „לה טריבון זואיב“ (הבטה היהודית) בצרפתית, „אל שמש“ (השמש) (בערבית מפורחית) במצרים, ועוד אחרים שלא אפשר כאן את שטותיהם, עוזנות זו בצעה עוד מפעל חשוב: היא תרגמה לשפה העברית המרוברת ולצרפתית כמה ספרים מספרות ההשכלה והציוניות, כגון „אהבת ציון“, ועיט צבועי של מאפו, המדינה היהודית“ של הרצל והרבה פרקים מקלמן שולמן, סמולנסקין, אחרי העם ועוד, שגור אעמוד עליהם בפרוטרוט בספרי: „לתולדות העוזנות היהודית בערבית ובצרפתית בצפון אפריקה“ והרבה מאמרים של חוגי הרעות העבריים בתקופת ההשכלה.

די להציע עין על מפריהם של הביבליוגרפים האחרונים במאה הייט ובהתחלת המאה העשרים הרב שלמה חזון בספרו „הפעלות לשלמה“ דוד קאוס בספרו: Histoire de Israélites, Essai sur la litterature rabbinique; פראנקו בספרו: l'Empire Ottoman; הרב אהרן בן שמעון בספרו „טוב מצרים“, הרב י. מ. טולידאנו בספרו „גור המערב“, הרב בן נאים בספרו „מלכי רבנן“ ועוד ביבליוגרפים אחרים שאין כאן המקום לפרט את שמותיהם — כדי לקבל מושג מה מהעושר הספרותי, התלמודי, המרדשי והפיוטי הרב הצפון בחבורים אלה.

ומהו סודה של התחיה הספרותית והאת במשך מאות שנים בצפון אפריקהו הקשר האמיץ והחי שלא פסק מעולם בינה ובין ארץ ישראל, שליטי „ארבע ארצות שהיו באים לשם להביא ליהודים מרובם שלום מאהיהם בארץ הקודשה ודבר הגולה לאיי — הם הם היו המעוררים בקרב אחיהם אהבה וחיבה לכל אשר בשם תרבות יכונה.

אולם עם הכבוש הצרפתי באה תפסקה בתחיה רוחנית זו השחרור הצרפתי וחינוך הנוער עיי האליאנס הפכו את הקערה על פיה, ויחשרו תרומ עמוקה בין האבות והבנים. חלק גדול מהנוער היהודי השליך מאחרי גוו את ירושת אבותיו

(⁴) בצון זמן מה עומד לצאת לאור ספרי, מחקר מקיף ומפורט „על תולדות העתונות היהודית בערבית ובצרפתית בצפון אפריקה והשפעתה על התרבות העברית שם“.

ומסודותיהם, הוניח את התפלות ואת הנשמה היהודית, ורקב הטמיעה שנתגלה בקרבו הרחיק את ההמונים מנקודת המשיבה העברית. לבתי הספר של האליאנס בצפון אפריקה, שהעמידו תלמידים הרבה, יש, אמנם, חלק גדול בשפור מצבנו הכלכלי, התרבותי והמדיני של הנוער היהודי, הנוער הזה היה אמנם נושא אבות ההשכלה ומטנו יצאו מנהיגי הקהלות ומדריכי העם; על ידי לימוד השפה הצרפתית הוכנו והוכשרו אלפי מהתורגמנים פקידים יעוזרים לדיפלומטים ולצבא הצרפתי והללו היו מפיצי רעיונות החופש והתרבות החדשה שצרפת רגלה בשמש מהמאה הייז ואילך. אך הוא נאשר רחוק מכל עניינינו ותחית שפתו, החרור הישן נשאר, אף הוא, סגור ומסוגר בתוך מסגרתו הדתית, שומד דת ומסורת, מדקדק במצויה קלה כבמחמדה, אך חי באדישות גמורה לכל הסבוע בחוכם החיים החדשים, המרחק בין הדור הישן והדור החדש היה כה עצום שסכנת כליה דתית ולאומית היתה נשקפת לנוער היהודי ועתיד היה למות מיתה רוחנית, אלמלא באה הציוניות והצילה אותו מהתהום הפעורה לרגליו. החרדה שצדדה בכנפיה את יהודי המערב בראשיתה של תנועת חבת ציון הקיפה גם אח מרכזי ההתבוללות בצפון אפריקה שהתחילו להתנער מתודמתם ואונם שכה להיות קשובה לכל הנשמע במחנה העברים ולבם חרד לעתידותינו.

הציונות הפיחה רוח חיים כעצמותיו היבשות של הנוער היהודי בצפון אפריקה, ותוכית לו שמבטחו בהתבוללות משענת קנה רצון היא. באה המלחמה העולמית השנייה ותחוק עוד יותר את הרגש היהודי בקרב הנוער. „הימים הנוראים“ שעברו על יהודי צפון אפריקה בימי שלטון הוישיסטים שם, בטול צו כרמה באלג'יריה; חוקי הגזע וההפליה שותתקו גם בכל השטח המשתרע ממרוקו עד טריפוליטניה ועד בכללו; ששת התדשים האיומים שיהודי טוניסיה היו נרמסים בהם ברגל גאזה תחת המגף הנאצי — כל הצרות הללו פקדו עוד יותר את עיני היהודים לראות שזוא מבטחם כתרבות נכריה, ויתחילו לחזור שוב למקור ישראל ולערכי היהדות. הציוניות, המודים העברים טאיי ומהמקום עצמו, התיילים היהודים שנקלעו להחם בימי המלחמה, העזרה הכבירה שהושטה ועוד מושה גם כיום עיי הבית העברית העולמית ונציגיה במדינות אלו — כל אלה היו גורמים חשובים לתחיתה של השפה העברית ותרבותה שם, ולהקטת נוצר משכיל ומחורבת המסוד מלב ונפש לתחיה יהודית שלמה בלי קדעים שכלבו הנוער הזה שואף לשחרור עמו, מתענין בציוניות, עוקב בתשומת לב מדובה אחר כל המתרחש בעולם היהודי ובבית הלאומי באיי, נלחם לתפוס את השלטון בקהלות, ומקים ניד וגאולה לספר העברי המתפשט והולך בקהל לאלפים.

התנועה הזאת השואפת לשוב לבצרון היהדות ולהשיב את הדור הצעיר אל באר הסיים החיים, אל היהדות הנצחית אל הלשון והתרבות העברית — משמחת ומעודדת כאחד ככתבי הספר של האליאנס שבהם מתחנכים אלפי תלמידים ותלמידות, בטריוקו בפרם, תופסת העברית מקום מכובד בחכנית הלימודים, ומי שמסיים את כית הספר כעת — כותב לי אחר העסקנים העברים שם — יכול להתברך בלבבו שהוא שולט בשפה העברית. בראש תנועות הנוער — וישנן כאלה הרבה — עומד הנוער הציוני. ביזמתו נפתחו שערי ערב לעברית ומאות כוגרים שומעים בהם לקח. מצטיינות בעיקר בעבודתן העברית הערים: טנג'יר, פאס, קאזבלנקה, סאזאגאן, מוג'רד, מדאקש, ססי, צפרו, מאללי, רבאט (כמרוקו); תוניס, טוסה, ספקס (בתוניסיה); טריפולי, בנגאזי, דרנה (טריפוליטניה).

חד עם תנועות הנוער עובדים גם המבוגרים: אגודת „מגן דוד“ בקזבלנקה, ההסתדרות הציונית במרוקו, ואגודת „בן יהודה“ והמבצרי בטרפיפולי. אולם, התנועה היסודית הזאת זקוקה למסול ולטפוח למען תפרח וחשגשג וחגגל, ובאן מקום לברות העברית העולמית להתגדד בו. הסחודרות זו שפעולתה הברוכה מורגשת בבר בכל צפון אפריקה, אינה צדיקה להסחפק בקטנות. היא צריכה להעמיד בראש דאגותיה את דבר החיאת התרבות העברית. בחלק עולם- זה- שעחדנו בבחינת סה- קדקע בתולה המסוגלת לקלוט כל מה שיוצע בה, ולהחזיר לו את המקום היסודי שחפשי דק לפני עשדות בשנים, בתרבות העברית, ועד שיגיע זמן לשליחת צירימ סיופי כח ממנה לארגן ולהקים מרבזים וסניפים תרשים. היא צריכה לתרבות בשילות ספרים ומורים, להדריך בעצותיה את כל הפונים אליה בבקשת עצה ותושיה, ובעיקר לגשם במפעל את ההצעה על יסוד פניסיה בארץ ישראל לחינוך התלמידים שישלחו משם, שלצערי הרב עדיין לא צעדה אף צעד קמן קדימה.

יש לנו כאן — בותב לי אחד המורים המחנכים האלה במרוקו — נוער ציוני טהור המוכן לעשות את הכל כדי לעזור לתנועת התחייה, וכלם חפצים לעלות ולהשתקע בארצנו ולעבוד את אדסותה. רצוננו הוא להכניס לחיי הארץ שלא ירגישו את עצמם זרים בה. אנו בטוחים שכל בוגרינו יהיו שמחים שם. כל הבחורים שלנו הם פקחים, חוקים ובריאים בסוכן הגופני והרוחני, ובלבד שאחינו בארץ ישראל יסכימו להתעניין בנו לשלות לנו את החטר הנחוף לעבודתנו. אנו מבקשים מכם לקשרנו עם הברית העברית העולמית, כי שמענו שמוסד זה שלח במה ספרים ועתונים לבנגאזי, טריפולי, דרנה ועוד, ולמה יגרע חלקנו זה הפעם הראשונה — מסיים הקורא — בהיסטוריה של חברת „אליאנס“, שסוריה נהפכו למנהיגי הציוניות בתוך לארץ ולמפיצי השפה התרבות העברית בגולה.

מכתב ססמה ומעודד, אך גם מחייב את כלנו ובראש וראשונה את הברית העברית העולמית, היא צדיקה כעת לרכז את רוב בוחוחיה בצפון אפריקה, להחיות את התרבות העברית שם, למען יקרא המפעל הגדול הזה על שמד.

עם וספר

הוצאה חריטעמית של

הברית העברית העולמית

בעריכת זמן גרינבלאם תל-אביב, אלול תש"ה - אונוס 1945

ה ת ו כ ן :

ע. בורגסון — אורוגוי
 א. אליפו — מבסקי
 ת. ברטן — קובה
 י. ד. סרגקו — קונגו הכלות
 מ. ת. בךמלבה — סאגיר
 ש. אלמליח — מרוקו
 הרב א. מ. פינערהטס — אגריד
 נ. ירושלמי — סוויס
 מ. ברנר — סודיה
 ע. שולמי — איראן
 הרב מ. זוארץ — סרפוליסטיה
 א. סמס — הודו
 מ. לוי — תימן

כותבים אלו

בארץ ישראל:

ד"ר ר. פטאי — יד למנהגי ישראל
 י. איזנברג — על העתונות בארץ

בברית העברית העולמית

בשורה ספר:

נ. גרינבלאס — במשעולי ספרותנו
 עבר הנוי — המלחמה בספרותנו

מ. עואי — שלשה ספרי שנה
 צבי רוזי — לצאת שירי יהודה הלוי
 הרב א. מאיר — על הראשון לציון
 א. אור / זאב לרפן — ספרי לימוד
 מ. פרנקל — עברית במערה
 ידועות

זכר שמעון נינצבורג ז"ל.
 מ. גינצבורג / ש. הלל / גשה שהם /
 ישראל מק / ה. צ. לודיה /

פרופ. נ. סלושץ — הגריטה סולד ז"ל
 על ההולכים מאתנו

לחקת הדיסוח חרבותנו:

הראליצ ב. צ. עוזיאל / הרב ד"ר י. רבין /
 משה כרטון / ד"ר ש. איזנשטדט /
 ארי אבן-זוב / משה קליינמאן /
 אברהם לוינסון / יצחק רבינוביץ /
 אברהם אלמליח / ד"ר א. רונשפלד /
 מן

התנועה בתפוצים:

פרופ. י. פטאי - ליה לגריה
 ד"ר ש. מרכוס ויסד, לגריה
 אליעזר — ראייד לתו
 מ. גוימנון - בות מצ
 ד"ר ל. לוינבניו לון
 י. מישר - ארתו יום
 ג. וו. - זוי אליו והוד
 ב. ד. - גופש. הלכת/ורטנול

צ. כהליה בחלוק שינד — אנגליה

כ. פטאי יסרית את על:

מ. לפינד, ולא רצה לוקח

ב. את המצורה הזאת ית

י. ובקשנתו שישכב גץ — קנדה

מ. הזמן סיפר על תוצא

את החוברת הראשו

לספרי התוצאה של

מעט המלאנה חמש

גדול עשירי-תוכן. יל-אביב. ארץ-ישראל. ת. ה. 1121

אכן-זהב גם הפעם לחניש לנו יצירת ספרו-
 תיה בעלת נושא חיוני ואקטואלי. יספור בת
 על תלאותיו ונדירותו של נער יהודי בורת
 סגור ויזכה לעבר תבולת הרוסיה. הכל מת-
 כוונת עם קריאת הפרקים הראשונים הסתא-
 רים היו אחינו בנינו והיחסים הלבביים
 בין אב ובנו; בכל זאת משלת האב את הבן
 מעל פניו בלוח לבב נאמן מאגלף כדי להציל
 את-חיוו הנער הקטן והכלב הגרול בניעים
 אחרי נדודים קשים לשפת הכיבוש הנאצי.
 פארטנזאנס, רוסים מעבירים אותם לסופ-
 קבה מיסם נוסע הנער לפרס ועוסד לעלות
 לארץ-ישראל.

אכן-זהב יודע לגונן את העלילה במונח-
 מוס ליריים ורשטיים רבים. מספר הדמויות
 שבספר אינו גדול, אך כולן הן חיות הנאצי,
 הרופא הצולני, אכרים, נתן, חילד תיחורי
 שאינו מסוגל להתזקק מעמד נוספו ואורו
 מירושלים, דמות דמויות שהנער יוצר לעצמו
 ובנהל עמו שיחות נעורת הוש כסף דק
 „במלון של הירח“ כוונת המתבר סחבלות
 בעיקר בתאור שני הנערים זה סול זה. אלוך
 בן הנוס, זה הנער הקטן שהיוליס מוויינים
 רודפים אחריו ובכל זאת ער הוא לגורל
 אחר, וזר את כל היהודים הנזועים ברעב
 ונרדפים על נפשם, אלוך זה שאינו רוצה
 „לשקוט“, „הן פגע הוא לשקוט“ ומשום כך
 רואה הוא את עצמו בשליה של כל אלו אשר
 „שאפו לבוא אל המנוחה. והוא הפקידו עור
 לפניו, הזמן דוחק עליו להזיק בארץ-ישר-
 אח נפשו ער מצולותיה.

עזרא רייכרם / על האנציקלופדיה לספרות*

בהופעת האנציקלופדיה לספרות ישראלית
 ובללית תוקן דבר שהסר היה וחרטונו הור-
 גש זה כבד, לא חיה לנו שום ספר עברי
 שבושוי לספרות הכללית, והקורא העברי
 היה נאלץ לגעו על אנציקלופדיות הלועזיות,
 לסאוב כהן ידועות על מופרים ויצירותיהם
 והאל ורוב האנציקלופדיה החרת ארץ
 סהאיטונת לקורא שלנו, כי הסרס כהן סר-
 מוס על יחסו של הסופר הלועזי ליהודים
 והשפעתו על ספרותנו — הרי שגם כהן לא
 מצאו קוראינו סיפוק, והנה באה האנציקלו-
 פדיה, החודשת שלפנינו לתקן את המעגות.

* אנציקלופדיה לספרות ישראלית וכל-
 ליות בעריכת ברוך קרפוביץ ובהשתתפות חבר
 סופרים, ומלובדים. 3 כרכים, הוצאה „מעשה“
 תל-אביב.
 לופריה לספרות מועדת לקורא העברי המס-